

TEORIJE OSEBNOSTI KOT PODLAGA ŠOLSKEGA SVETOVALNEGA DELA (J. Musek)

UVOD

Pedagoški principi so izpeljani iz pojmovanj o človeku in njegovi osebnosti.

Zgodovina konceptov šolskega svetovanja nam lahko pokaže, da so se bistvene spremembe dogajale predvsem kot spremembe doktrine (nauk, znanost), ta pa se je vselej naslanjala na ustrezna pojmovanja osebnosti in človeka. Namen avtorja je osvetliti, v kakšni meri se v doktrinah šolskega svetovalnega dela zrcalijo psihološke teorije osebnosti, saj je vzgoja drugo ime za proces sistematičnega oblikovanja osebnosti.

TEMELJNI POGLEDI NA NARAVO ČLOVEKA

Osebnostna teorija pomeni sistemsko razlago osebnosti, njena podlaga pa je v temeljnih pogledih na naravo človeka. Osebnostne teorije se razlikujejo (tudi) v ocenah, koliko je osebnost vrojena in koliko pridobljena.

V zgodovini so se oblikovale tradicije in različni pogledi na človekovo naravo. Prva tradicija gleda na človekovo naravo kot na nekaj izvorno negativnega, vzgoja naj bi bila usmerjena k preseganju te negativnosti, in sicer s podrejanjem pozitivnim kulturnim normam (avtoritativni vzgojni prijem). Psihoanalitiki pa niso priporočali strogo avtoritativne vzgoje, temveč naj bi se upoštevalo človekovo naravo takšno, kakršna je.

Druga tradicija vidi v človekovi naravi pozitivni potencial, kultura in vzgoje ne smeta posegati v to bistvo, da se čimbolj svobodno razvija (humanistični psihologi).

Tretja tradicija meni, je človek po naravi zgolj nevtralen potencial, ki svoje bistvo šele oblikuje – s pomočjo okolja (vedenjska ali behavioristična psihologija). Vzgoja ima izjemno pomembno vlogo, spregledali pa so človekove vrojene dispozicije, potenciale, talente in spoznavne zmožnosti, ki določajo oblikovanje osebnosti in ki jih je treba pri vzgoji upoštevati.

Trije vidiki človeške narave: naravni (biološki, gonski) del, socialni (družbeni) del in duhovni del. Najbolj bistveno vprašanje ob temeljnih pogledih na človekovo naravo: *kje so izvori same osebnosti?* Po enem modelu iščemo osnovne izvore osebnosti v posamezniku samem, po drugem modelu pa v njegovem okolju.

PREGLED OSEBNOSTNIH TEORIJ

Oblikovanje osebnosti je po definiciji eden izmed temeljnih ciljev vzgoje in posledično tudi šolskega življenja.

Psihološke teorije osebnosti

Strukturne teorije

Osebnost sestavljajo dispozicije, ki se izražajo v osebnostnih tipih, potezah in dimenzijah. Posameznikovo osebnost po njihovem najlažje opišemo s strukturnimi lastnostmi (lastnosti temperamenta, značaja, sposobnosti in konstitucije): npr. introvertnost, poštenost, inteligentnost, nauk o štirih temperamentih, čustvena stabilnost, vestnost ...

Funkcionalne teorije

Po njih se osebnost oblikuje na podlagi psihofizičnih funkcij in njihove koristnosti. Temeljno gibalno razvoja človekove vrste in razvoja posameznika je prilagajanje. Pri tem se razvijajo sposobnosti in spretnosti (motorične, ustvarjalnost, inteligentnost...). Te teorije so vplivale na razvoj raziskovanja sposobnosti, zlasti inteligentnosti (IQ testi) in ustvarjalnosti.

Psihodinamske teorije

Raziskujejo predvsem gibala, torej motivacijsko stran osebnosti. Gonski impulzi (nagoni – spolnost, agresivnost) obvladujejo večji del naše duševnosti, ki je nezaveden. Manjši, zavesten del pa omogoča posamezniku, da se obnaša prilagojeno, primerno družbenim normam in zahtevam okolja. Pod nasprotujočimi si pritiski nagonov in okolja se oblikujejo strukture posameznikove osebnosti (ono, jaz, nadjaz), ki se razvijajo skozi razvojne faze (oralno, analno, falično, latenčno in genitalno). Pri tem so lahko gonski impulzi zaradi pritiskov okolja in nadjaza blokirani, potlačeni, in če je potlačevanje prekomerno, se pojavijo duševne motnje.

Vedenjske teorije

Temeljni vir osebnosti so zunanji dražljaji. Osebnost lahko pojmuje kot vedenjski sistem, ki se oblikuje s pomočjo zvez med dražljaji in odzivi. Osebnost se v celoti oblikuje s pomočjo pogojevanja in drugih oblik učenja. Postopno se oblikujejo in razvijejo vsi zapleteni vzorci obnašanj, ki se jih naučimo v življenju – navade, lastnosti, vedenjski sklopi.

Socialne teorije

Glavni vir osebnosti so socialni vplivi. Osebnost se v največji meri oblikuje pod vplivom delovanja socialnih agensov: staršev, šolskega okolja, vrstnikov, sodelavcev, prijateljev, medijev ... Prek njihovega vpliva sprejema posameznik prevladujoče kulturne vzorce in norme.

Humanistične teorije

Humanistični psihologi so v ospredje postavili tiste značilnosti človekove narave in osebnosti, ki so za človeka značilne, ne pa onih, ki so skupne za človeka in za manj razvite vrste. Ko človek zadovolji temeljne in nižje potrebe, začno v njegovem duševnem obzorju prevladovati vse višji in višji motivi (hierarhija potreb in motivov).

Kognitivne teorije

Človek deluje kot bitje, ki nenehno sprejema, predeluje in tolmači informacije. Tako si ustvarja modele o sebi, drugih in svetu in se v življenju ravna po teh modelih. Človek je bitje, ki ocenjuje in interpretira informacije.

Vpliv teh teorij na šolsko politiko in doktrino je nedvomen in precejšen, posebej tudi na doktrino šolskega svetovalnega dela.

Funkcionalno in dispozicijsko gledanje na človeka (in njegove sposobnosti) je bilo npr. vzrok kategorizacij in nivojski klasifikaciji učencev in pouka, uvajanju posebnih šol ipd.

VPLIV VZGOJE IN IZOBRAŽEVANJA NA RAZVOJ IN OBLIKOVANJE OSEBNOSTI

Vzgoja je udeležena v osebnostnem razvoju (posledica delovanja bioloških faktorjev razvoja, socialnih faktorjev in samodejavnost). Vzgoja pomeni načrtno oblikovanje osebnosti. Prav gotovo pa mora vzgoja upoštevati tudi druge vidike otrokovega razvoja, med njimi tudi njegove biološke potenciale ter dozorevanje. Vzgoja mora slediti razvojnim zahtevam ter paziti, da je otrok dorasel vzorcem obnašanja.

Na mnoge duševne in osebnostne lastnosti odločilno vpliva dednost (prirojeno), prav tako na mnoge pa vpliva tudi okolje (pridobljeno).

Družinsko okolje in vplivi so bili in ostajajo za človeka glavni dejavnik socializacije in osebnostnega oblikovanja. Posebno pomembno oblikujejo osebnost načrtni in trajni vplivi, ki jih označujemo kot vzgojo. Raziskave so pokazale, da če primerjamo razlike v osebnostnih potezah pri mladostnikih in odraslih in jih primerjamo z razlikami v t.i. vzgojnih slogih (način vzgoje), dobimo korelacijo 0,30, kar ni veliko. Torej, ali je med vzgojo in osebnostjo le nizka povezanost? Ta nizek koeficient nam pove, koliko prispevajo razlike v vzgoji k razlikam v osebnosti, ne pove pa nam, koliko vzgoja nasploh prispeva k oblikovanju osebnosti. Ne pozabimo pa tudi, da vzgoja ni edini dejavnik, ki oblikuje posameznikovo osebnost. Poleg nje so tu še: vpliv vrstnikov, bratov in sester, izkušenj, medijev, dednost, lastna dejavnost posameznika...

TEMELJNI VZGOJNI SLOGI IN PRISTOPI

V današnjem času se je močno prebilo spoznanje, da v šoli ni smiselno vztrajati pri povsem poenotenih vzgojnih in izobraževalnih pristopih, ampak jih je treba kombinirati glede na situacijo, zahteve pouka in individualne značilnosti posameznika. So situacije, ki zahtevajo avtoritativni pristop, in takšne, ki zahtevajo avtonomni, permisivni in demokratični pristop.

AVTORITARNI PRISTOP	PERMISIVNI PRISTOP	AVTONOMNI PRISTOP	DEMOKRATIČNI PRISTOP
Ključno vlogo in vpliv ima učitelj. On usmerja, posreduje in preverja znanje, učenci so v celoti v vlogi sprejemnika, »odvisne spremenljivke«.	Ključno vlogo ima učenec. Sam izbira in usmerja svoje učenje. Svoboda učenca kot posameznika je maksimalna, zunanja prisila je minimalna.	Učenec v veliki meri sam sprejema odgovornost za svoje učenje. Učitelj ima nalogo učenca voditi k večji učinkovitosti in samodisciplini.	Pristop temelji na ravnotežju med individualno svobodo in prilagajanjem skupini (delitev moči). Demokrasko odgovarjanje pri odločanju glede učenja.
Cilji in izidi:			
ZNANJE pasivno osvojeno znanje; odvisnost, togost, nefleksibilnost	površno znanje; neodvisnost s pomanjkanjem ambicij, vztrajnosti in samodiscipline	poglobljeno znanje in kreativnost; individualnost, samozaupanje in samodisciplina, malo oziranja na druge	vsestransko znanje in kritičnost; smisel za druge in za skupinsko učinkovitost, fleksibilnost
VREDNOTE red, disciplina, izpolnjevanje dolžnosti	uživanje, svoboda	ustvarjalnost, svoboda in odgovornost, individualizem	strpnost, solidarnost, pluralizem
SAMOPODOBA IN IDENTITETA vnaprej sprejeta, prevzeta identiteta	zmedena identiteta	moratorij in dovršena identiteta	moratorij in dovršena identiteta
OSEBNOSTNE ZNAČILNOSTI višja stopnja avtoritarnosti, odvisnosti, potrebe po socialnem odobravanju, intimnosti, višja ocena zblížanosti s starši	več življenjskih problemov, več občutljivosti na pritiske, več notranje praznine, dezorientacije	višji nivo kognitivnega in moralnega presojanja, reflektivno namesto impulzivnega odločanja, višji fokus nadzora, večje samospoštovanje, višja storilnostna motivacija in višje zmožnosti za vzpostavljanje	višji nivo kognitivnega in moralnega presojanja, reflektivno namesto impulzivnega odločanja, višji fokus nadzora, večje samospoštovanje, višja storilnostna motivacija in višje zmožnosti za vzpostavljanje

DILEME V NAČRTOVANJU VZGOJNIH STRATEGIJ

Odkrivanje in uresničevanje talentov in potencialov je pogoj za uspešno osebnostno in duhovno rast, to pa je gotovo tudi eden glavnih ciljev vsake vzgoje, tako družinske kot šolske. Iskanje in spodbujanje talentov, nadarjenosti in drugih potencialov je izjemno pomembna naloga vzgoje in šole. Z vzgojo lahko vplivamo na oblikovanje osebnosti v zaželeni smeri, vendar se tu soočamo z dilemami.

Dilema 1: negativno ali pozitivno ojačanje in vplivanje

Osebnost lahko oblikujemo tako, da skušamo predvsem odpravljati nezaželeno obnašanje in značilnosti (s kaznovanjem omejevanje, grajo...). Temu bi lahko rekli negativno ojačanje ali negativno vplivanje. Po drugi strani pa lahko vplivamo s pozitivnim spodbujanjem aktivnosti in značilnosti, ki so zaželeni.

Negativno ojačanje je razmeroma enostavno, ker ima lahko hitre učinke in ker deluje ojačevalno na učitelja in ga postavlja v nadmočen položaj. Takšno ojačanje pa povzroča tudi bojzani in druge negativne emocije, spodbuja agresiven odnos do vzgojiteljev in ne dosega učinkovitosti pozitivnega ojačevanja. Pri le-tem so učinki dolgoročno gledano boljši, pojavijo se pozitivna čustva, ki dodatno motivirajo posameznika.

Za spodbujanje osebnostnih potencialov je ustrežnejše pozitivno spodbujanje, ki širi repertoar obnašanja, negativne spodbude pa so pomembne za odpravljanje nezaželenih lastnosti in obnašanj.

Dilema 2: vsestranskost ali virtuoznost

Ali naj bomo bolj naklonjeni spodbujanju vsestranskega razvoja osebnosti ali spodbujanju uresničevanja minimalnih dosežkov tam, kjer so izraženi posameznikovi najboljši potenciali ali talenti?

Najbrž ni smiselno, da bi vse potenciale podredili možnim dosežkom, za katere ni mogoče utemeljeno pričakovati, da bodo res enkratni, vrhunski. Če pa je takšno pričakovanje utemeljeno, pa verjetno nimamo pravice omejevati razvoja v virtuoznost, tudi če to pomeni manj priložnosti za razvijanje drugih potencialov, ki pri posamezniku pač niso tako izraziti.

Sonaravnost vzgoje: ravnati v skladu z otrokovo naravo

Otroka moramo vzgajati v skladu z njegovo naravo, potenciali, ne pa proti njim. Narobe je, da silimo otroka, ki je po naravi introverten, v ekstravertno obnašanje (in obratno).

Oblikovanje samopodobe: med pozitivnim samovrednotenjem in samokritičnostjo

Samopodoba ima izjemno pomembno mesto pri oblikovanju in usmerjanju posameznikovega ravnanja in doživljanja. Podoba o sebi je notranji kriterij, ki uravnava naše delovanje (težnja po vzdrževanju relativno visoke ravni samovrednotenja!).

Samovrednotenje in samospoštovanje

Splošna težnja vsakega posameznika je da si (njegov »jaz«) stalno prizadeva vzdrževati relativno visoko stopnjo vrednotenja samega sebe. To pomeni, da bomo vedno dajali prednost vsemu tistemu, kar nam dviguje ceno, in potiskali na obrobje vse tisto, kjer nismo uspešni. Če vodi pretirano nizka stopnja samospoštovanja v depresivnost in druge neustrezne oblike doživljanja in obnašanja, pa je tudi pretirano in nekritično visoko vrednotenje samega sebe znak nezrelosti in neprilagojenosti.

Samoobrambno preusmerjanje interesov

Učenci, ki naletijo na neuspeh v šoli, sploh večji in trajnejši, bodo ustvarili vrsto mehanizmov, ki dobo to neuspešnost uskladili z njihovo samopodobo – na svoji vrednostni lestvici bodo močno zmanjšali rang šolskega uspeha, ki se jim bo zazdel nekaj nepomembnega. V njihovo psihološko ospredje bodo stopila tista področja, na katerih so uspešnejši. Mlajši se bodo začeli ogibati šole, pri starejših bodo stopile v ospredje druge dejavnosti in interesi (šport, družba, delikventno vedenje, ...).

Zmanjševanje ambicij

Če se izkaže, da ne moremo več uspešno izpolnjevati svojih ciljev in ambicij, je možno dvoje: lahko se bolj potrudimo ali pa zmanjšamo ambicije. Posledica neuspeha (kljub trudu) je še zmanjšana dejanska učna uspešnost. Zmanjševanje ambicij pa je smiselno in tudi upravičeno, če so te dejansko pretirane in neobjektivne.

Vloga učitelja (vzgojitelja) pri oblikovanju otrokove osebnosti

Normalna šola v demokratični družbi predpostavlja, da se učitelj posveča svojemu znanju in učenju, pri tem pa mu daje večjo samostojnost (kot pa v času komunizma in fašizma), kar pomeni tudi večjo svobodo in večjo odgovornost. Potrebujemo šolski sistem, ki bo deloval samostojno, svobodno in odgovorno, ki bo profesionalno opravljal svojo izobraževalno funkcijo in v katerem bodo učitelji svobodno in odgovorno stali za svojimi pogledi in za svojim osebnostnim prepričanjem.

Vsaka dobra šola je prostor, kjer se profesionalna učinkovitost povezuje s spoštovanjem in gojenjem pomembnih človekovih moralnih načel in vrednot. Šola mora biti prostor, ki morale in vrednot ne vsiljuje, jih pa mora spoštovati in izkazovati. Avtonomna in odgovorna šola pomeni za mladega človeka življenjski prostor, kjer naj bi se tudi sam pripravljala na to, kar ga čaka v demokratičnem svetu.

Tako družina kot šola se tudi v bodoče ne moreta izogniti svoji nalogi vzgojnega, moralnega in vrednotnega oblikovanja. Predvsem pa morata vsaka na svojem in tudi skupaj ustvarjati pogoje, v katerih bo lahko posameznik sam moralno in vrednotno dozoreval.

PREMIKI V CILJIH IN POUĐARKIH ŠOLSKEGA SVETOVANJA

Dva pomembna cilja šolskega svetovanja:

- integracija svetovanja v podporo glavnim izobraževalnim in vzgojnim smotrom
- angažiranje svetovanja pri neposrednem obravnavanju in reševanju perečih in izstopajočih problemov, težav, in motenj

Premiki v ciljih in poudarkih šolskega svetovanja:

- poudarek na specifičnih problemih □ poudarek na splošnih pogojih šolskega dela in šolske uspešnosti
- usmeritev k učencem □ usmeritev k njihovem okolju (dom, družina, učitelji)
- usmeritev k zunajdidaktičnim vprašanjem in problemom □ usmeritev k didaktičnim in metodičnim vprašanjem
- ideološka doktrinarnost šole □ dezideologizacija šolstva
- etatizem (SSKJ: sistem, v katerem si država lasti monopol odločanja v vsem družbenem življenju), normativizem in formalizem, visoka stopnja regulacije in eksterne usmerjanja □ deregulacija, diverzifikacija (SSKJ: uvajanje, povečevanje raznovrstnosti) ciljev in učinkov, visoka stopnja samousmerjanja
- poudarjanje politike ciljev in smotrov □ opuščanje pedagoškega finalizma (SSKJ: filozofska smer, ki trdi, da ima vse dogajanje v naravi in družbi svoj cilj), ne da bi pristali v pedagoškem fatalizmu: ustvarjanje pogojev za individualno in svobodno delovanje

Svetovalna služba je lahko servis pedagoških delavcev – profesionalno rešuje probleme, ki jih učitelji sami ne morejo, in utira učence ponovno v tok normalnega izobraževanja, lahko pa je svetovalna služba nosilec drugih, enakovrednih ciljev dela z učenci – skupaj z učiteljem sooblikuje pogoje za nemoten osebnostni razvoj in izobraževanje.